

SOVYETLER BİRLİĞİ KOLONYAL BİR İMPARATORLUK MUYDU?*

Turgay DÜĞEN ¹

Öz

XX. yüzyılın başında Rusya'da gerçekleşen Bolşevik Devrimi hem dünya siyaseti açısından hem de Avrasya coğrafyasının siyasi ve sosyokültürel yapısı açısından belirleyici bir rol oynamıştır. Dünya siyasi tarihinde kolonyalizm nasıl ki siyasi sınırları, ekonomik ilişkileri ve sosyokültürel yapıları belirleyen bir etken olduysa, Sovyetler Birliği de Avrasya coğrafyası için en az o kadar etkili olmuştur. Bu makalede, kolonyalizm ve post-kolonyalizm çalışmaları ekseninde Sovyetler Birliği'nin kolonyalist bir imparatorluk olup olmadığının cevabı aranmıştır. Kolonyalizm çalışmaları açısından Rusya Çarlığı'nın bile kolonyalist bir imparatorluk olup olmadığı farklı gerekçelerle tartışılmıyken, Sovyetler Birliği'nin kolonyalist bir yapı olup olmadığı sorusuna nasıl cevap aranmalıdır? Makalede, kolonyalizm çalışmalarındaki kolonyalizm tanımından hareketle, Sovyetler Birliği'nin hedefleri, söylemleri, araçları ve nihayetinde ortaya çıkan durum ve yapı değerlendirilmiştir. Makalede Sovyetler Birliği, ekonomik ve idari yapıdan ziyade kimlik politikaları, yerel kimliklerin asimilasyonu ve Ruslaştırma siyaseti üzerinden incelenmiştir. Hem kolonyalizm çalışmalarında hem de post-kolonyalizm çalışmalarında Sovyetler Birliği genellikle konu dışında tutulmuştur. Konu dışında tutulmasını gerektiren farklılara sahip olmasına rağmen bununla birlikte Sovyetler Birliği'nin kolonyalizm çalışmaları içinde değerlendirilmesini gerektirecek kadar benzer özellikleri de haizdir.

Anahtar Kelimeler : Kolonyalizm, Sömürgecilik, Sovyetler Birliği, Rusya, Bolşevik.

Jel Sınıflandırması : A14, B15, Z13.

* Bu makale, yazarın "Tarihî, Sosyokültürel ve Güvenlik Boyutlarıyla Kazakistan'ın Kimlik İnşa Politikası" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, SBE, Avrasya Araştırmaları Ana Bilim Dalı, turgay.dugen@ohu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7459-1382.

WAS SOVIET UNION A COLONIAL EMPIRE?

Abstract

The Bolshevik Revolution, which took place in Russia at the beginning of the twentieth century, played a decisive role on World politics in the century it was in and the political and socio-cultural structure of the Eurasia in the following century. In the World political history, just as colonialism was a factor that determined on political boundaries, economic relations and socio-cultural structures, the Soviet Union was at least as effective for Eurasia. In this article, the answer is sought whether the Soviet Union is a colonialist empire in the axis of colonialism and post-colonialism studies. In term of colonialism studies, it is controversial whether even the Tsar of Russia is a colonialist empire, how should an answer be sought to the question of whether the Soviet Union is a colonialist structure? In the article, starting from the definition of colonialism in colonialism studies, the goals, discourses, means of the Soviet Union and the resulting situation and structure were evaluated. The article examines the Soviet Union through identity politics, assimilation of local identities and Russification politics rather than economic and administrative structure. The Soviet Union was generally left out of the question in both Colonialism and Post-colonialism studies. Although it has differences that require it to be excluded from the Colonialism studies, it also has enough similar features to require the Soviet Union to be evaluated within Colonialism studies.

Keywords : Colonialism, Soviet Union, Russia, Bolshevik.

Jel Classification : A14, B15, Z13.

GİRİŞ

1917 Ekim ayında Rusya’da meydana gelen gelişmeler ve Bolşevik Devrimi Dünya tarihi açısından ideolojik bağlamda siyasi, ekonomik ve sosyal bir kırılmanın yaşanmasına neden olmuştur. Her ne kadar sosyalist hareketler Avrupa merkezli bir gelişme göstermiş olsa da Bolşeviklerin gerçekleştirdiği devrim ile birlikte sosyalizmin siyasi merkezi Avrasya coğrafyasına kaymıştır. Sibiryadan Avrupa’ya uzanan Rusya İmparatorluğu, bütün zenginlikleri ve sorunlarıyla birlikte Bolşevik yönetiminin altına girmiştir. 1862 yılında serfliğin kaldırıldığı Rusya’da köylü nüfusun ağırlıkta olmasına rağmen Batı bölgeleri hızlı endüstrileşme sürecine girmişti. Rusya topraklarının büyük bir kısmı da Rus etnik kökeninden olmayan halkların yaşadığı topraklardı. Rusya Çarlığı Batılı imparatorluklar tarafından kendileri gibi “kolonyal” bir imparatorluk olarak kabul edilmese de tarihi Rus-Slav merkezinin sınırlarının çok ötesine uzanan bir egemenlik sahasına sahip olmuştu. Ekim Devrimi’nin ardından bu büyük imparatorluğun halklarına “self-determinasyon” hakkı da dahil olmak üzere özgürlük vaat eden yeni bir yönetim ortaya çıkmıştı. Özgürlük vaatleri çeşitli sosyalist hedef ve söylemler altında farklı bir biçim almış ve Çarlık coğrafyası çok büyük oranda Sovyetler Birliği yönetimi altında bütünlüğünü korumuştur. Çarlığın “kolonyal” bir imparatorluk olup olmadığı bile tartışmalı bir durum ortaya çıkarmışken Sovyetler Birliği’nin yapısı nasıl tanımlanabilirdi?

Bu makalede, kolonyalizm ve post-kolonyalizm yaklaşımları ekseninde Sovyetler Birliği’nin kolonyal bir imparatorluk olup olmadığı analiz edilmiştir. Kolonyalizm ve post-kolonyalizm çalışmaları incelenmiş ve bu çalışmalardan yola çıkılarak Sovyetler Birliği’nin kolonyal özellikler, Sovyet sonrası coğrafyanın da post-Kolonyal özellikler gösterip göstermediği değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Sovyetler Birliği, öncesi ve sonrasıyla birlikte incelenmiştir. Ancak bu bütüncül değerlendirmeye karşın, her ne kadar pek çok açıdan benzerlikler gösterse de Rusya Çarlığı ile Sovyetler Birliği’ni tek bir devlet olarak değerlendirmemeye özen gösterilmiştir. Sovyetler Birliği’ni kuran Bolşevikler, Avrasya coğrafyasındaki Rus olmayan halkları Rus milliyetçiliği ve sömürgeciliğinden, Rusları da Çarlığın baskı politikasından ve gericiliğinden kurtararak özgürleştirecekleri vaadiyle iktidara gelmişlerdir. Sovyet devri ile birlikte artık Çarlık devri kapanmıştır. Fakat Sovyet devri bile 1922’den 1991’e değin değişmez yekpare bir sistem olmamış, tek bir hedefe yönelik dosdoğru bir çizgi üzerinde ilerlememiştir. Pek çok politika, deneme yanılma yöntemiyle sınanmış, kimi zaman hatalı politikaların devamında ideolojik ya da kişisel inanlar etkili olabilmektedir. 1924-1953 arasındaki Stalin devri bile kendi içinde politika

değişimlerinin yaşandığı bir devir olmuştur. Bundan dolayı Sovyet dönemi incelenirken ekonomik veya sosyo-kültürel politikaların her zaman yetmiş yıllık dönemin tamamını kapsayan bir nitelik taşımadığını dikkate almak gerekir. Bu durumu da göz önünde bulundurarak, makalede Sovyetler Birliği'nin kolonyal bir niteliği haiz olup olmadığı, Sovyetler Birliği'nin amaçları, araçları, yöntemleri ve Sovyet sonrası coğrafyadaki sonuçları etrafında değerlendirilecektir. Klasik manada sömürgecilik bir devletin başka bir coğrafyadaki kaynaklarının özellikle ekonomik olarak sömürülmesini ifade ederken kolonyalizm yönetilen ülkedeki kimliği ve kültürel yapıyı da kendi çıkarları doğrultusunda yeniden inşa etmektedir. Bu sebeple makalede, Sovyetler Birliği ekonomik ve idari yapısından ziyade kimlik politikaları, yerel kimliklerin asimilasyonu, sosyo-kültürel yapıların değişimi ve Ruslaştırma süreci üzerinden incelenmiştir.

Kolonyalizm kavramı yerine Türkçe literatürde genellikle sömürgecilik kavramı kullanılmaktadır. Sömürgecilik kavramı “sömürmek” kelimesinden türetilmiştir. “Sömürmek” tek taraflı bir kaynak aktarımını ifade etmek için kullanılmakta olup, üretim araçları sahiplerinin başkalarının emeğine ve onların yarattıkları değerlere el koyması ya da bir ulus veya devletin diğer ulus ve devletin doğal kaynaklarından, ekonomik değerlerinden çıkar sağlaması olarak tanımlanmaktadır (TDK, Türkçe Sözlük, 2011). Özellikle kolonyal dönemin sona ermesinin ya da Marksist yaklaşıma göre “klasik kolonyalizm”ın sona ermesinin ardından, kolonyalizm kavramı Türkçe literatürde kullanılan sömürgecilik kavramına yakın bir anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Ancak kolonyal dönemde, kolonyalizm kavramı olumsuz bir muhtevaya sahip olmamıştır. Batı merkezli kolonyalist yaklaşım için kolonyalizm bir işgal ve sömürünün ötesinde, bir “medenileştirme” süreci olarak değerlendirilmiştir. Bu sebeple kolonyalizm kavramı bir anlam kayması yaşamıştır. Latince *colonus* kökünden gelen ve genellikle yerleşme manasında kullanılan kelimenin sömürge anlamına kayması yüzyıllar sürmüştür. Bundan dolayı bu makale içerisinde kolonyalizm kavramı, bu tarihi kavram bütünlüğü içerisinde kullanılacağı için, sömürgecilik kavramı yerine kolonyalizm kavramının kullanılması daha uygun görülmüştür.

I. KOLONYALİZM VE SONRASI: KAVRAM VE KURAM

Kolonyalizm, bir devletin anayurdunun dışında farklı bir coğrafyaya yönelik çok yönlü olarak yerleşmesiyle başlayan bir süreçtir. Bu süreç yerli halkın kolonici halk tarafından yadsınması ve insani olarak görülmemesi yönünde ilerler. Kolonyalist, koloni toplumu insani değerlerden yoksun bir toplum olarak tanımlamakla kalmaz aynı zamanda onların ahlâk kurallarına duyarlı olmadığını ilan eder (Fanon, 2004: 6-8). Kolonyalizm bir halkın diğerini ekonomik olarak sömürmesinin çok ötesinde sosyal alanlara da müdahale ederek, kültürün ve sosyal değerlerin kolonyalistin lehine yeniden şekillendirilmesi sürecidir. Bu süreç genelde şiddet kullanılarak gerçekleştirilmektedir (Horvath, 1972: 46). Kolonyalizm, toplumu yeniden biçimlendirmek ya da yeni bir toplum inşa etme gayreti, ticaret, pazarlık, savaş, soykırım, köleleştirme ve isyanın iç içe yaşandığı bir süreç olabilmektedir (Loomba, 1998: 2).

Kolonyalizm genellikle Batı merkezli bir süreç olarak incelenmektedir. Dünyada yeni toprakların keşfi ile başlayan bu süreçte deniz aşırı toprakların işgal edilmesiyle şekillenmiş, hatta “koloni bakanlığı” gibi yapılarla kurumsallaşmıştır. XVII. yüzyılda İngiltere, İspanya, Portekiz, Fransa ve Hollanda gibi Avrupalı ve deniz gücü etkin olan devletlerin başlattığı bu süreç, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dünyadaki hâkim gücü belirleyecek olan bir yarışa dönüşmüştür. Bu ilk kolonileştirme dönemi için emperyalizm ve sömürgecilik kavramları birlikte kullanılmıştır. Ancak kolonyalizm kavramı sömürmenin çok ötesinde bir anlam içermektedir. Sömürgeci işgal edip yerleştiği toprakların kaynaklarını sömürmek üzerine kurulu bir sistem inşa ederken, kolonyalist işgal ettiği bölgeyi yönetir ve yönetirken toplumun kimliğini ve yapısını kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmektedir (Sarte, 2001). Ferro'ya göre kolonileştirme, güçlü olanın işgal ettiği toprağa yerleşmesi, oraya kendinden olan halkı götürmesi ve işgal ettiği toprakları işlemesidir. Bu haliyle kolonileştirme Eski Yunan'a kadar götürülebilir (1997: 1). Hatta bu bağlamda ele alındığında dünya siyasî tarihi kolonileştirme tarihi haline gelmektedir. Ancak Batı tarihçiliği kolonileştirme sürecini XV. yüzyıldan sonra başlatmaktadır. Bu

döneme kadar geçen dönemde yaşanan işgaller ve yayılcı politikalar kolonileştirme olarak kabul edilmemektedir. Kolonyal ile iktidar arasındaki ilişki sadece yabancı barbar topraklara yönelik bir eylem olarak kabul edilmekte ve sadece “medeni dünya”dan uzak coğrafyalara yönelik yayılcılığı tarif etmek için kullanılmaktadır (Ferro, 1997: 1–2). O dönemde kolonileştirme Batı tarafından kutsallaştırılmış, kimilerine göre medeni olmayan halklara medeniyetin götürülmesi kimilerine göre kafirlere Hristiyanlığın ulaştırılması olarak görülmüştür. Bu süreç tarihin ilerlemesi için tek yol olarak değerlendirilmiştir. Yani medeni olanın medeni olmayan toprakları işgali ve kolonileştirmesi ile oraya medeniyeti götürmesi neticesinde tüm dünya ileri bir aşamaya geçebilecektir. Halbuki Batı medeniyetinin varlığı bile bu sürecin tek yol olmadığını göstermektedir. Çünkü Avrupa’nın ve Batı’nın bugünkü sahipleri, medeniyet beşiği olan Roma’yı işgal ederek medenileşmiştir. İşgal edenler değil, işgal edilen medenidir ve Roma kendisini yıkan barbarları kültür gücüyle medenileştirmiştir (Hocaoğlu, 2003: 31). Bu bağlamda sürecin iktisadi boyutunun üstü kutsal ve iyi niyetli örtülerle örtülmek istenmiştir. Hatta kolonileştirmeyi anlaşılır kılmak ve haklı göstermek adına bu sürecin Batı’nın vazifesi olduğu iddia edilmiştir (Turan, 2006: 2). “Beyaz adamın yükümlülüğü” olarak görülen kolonileştirme ya da medenileştirme, koloni halklara da öteki olarak bakılmasına neden olmuştur. Burada Batı’nın Doğu’ya yaklaşımındaki oryantalist yaklaşımın nasıl olduğu da görülmektedir. Oryantalist yaklaşımın temelinde yer alan Doğu’ya öteki olarak bakılması sömürgeci bir zihnin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kolonyalizmin temelinde medeniyet götürme algısı yattığı için Batılı devletlerin XV. yüzyıl öncesi birbirlerinin topraklarını işgali ya da komşu halkların Batı’yı işgali kolonileştirme olarak kabul edilmemektedir. Çünkü bunun kabulü, kolonileştirme aracılığıyla medeniyet götürüldüğu iddiasına ters düşecektir. Kierman’a göre kolonyalizm metropolitan bir gücün ABD ve Batı dışında bir ülkenin uzun süre işgal altında kalmasıdır ki, bu tanıma göre 1870-1914 yılları arasında kolonyalizm zirveye çıkmış ve bu dönem emperyalizm çağı olarak adlandırılmıştır (2006: 93).

Kolonileştirme sürecinin yalnızca güç dengesi ve iktisadi açıdan değerlendirilmesi, kolonyalizmin Türkçedeki sömürgecilik kavramıyla örtüşmesine katkı sağlayan bir anlam ortaya çıkarmaktadır. Ancak bu yaklaşım kolonyal gücün kimlik ve kültür politikalarını açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte kolonyalizm, emperyalizm, sömürgecilik kavramlarının tanımlanmasında ve açıklanmasında siyasi ve ekonomik güç ilişkileri çok önemli bir yer tutmaktadır. Bu yaklaşım hem kolonyal dönemin hem de kolonyal sonrası dönemin izahında etkilidir. Meseleyi ekonomik ve siyasi çıkar ile güç kavramları merkezinden değerlendiren Waltz, kolonileştirme ya da emperyalizme kaçınılmaz bir süreç olarak bakmış, bu süreci uluslararası sistemdeki güç dengesizliğinin bir sonucu olarak değerlendirmiştir (1979: 36–37). Bu güç dengesizliğinin sonucu olarak ortaya çıkan kolonileştirme sonucunda işgal edilen topraklardaki zenginliklerin yine güçlü olan devlete akıtılması sonucunda aradaki güç dengesizliği daha da artmaktadır. Nitekim kolonyalizm döneminin bitmesinin ardından yeni dönem için kullanılan kavramlar da aslında aradaki güç dengesizliğinin devam ettiğini göstermektedir (Okur, 2012: 90–91).

Kolonyalizm dönemi sonrası için kullanılan post-kolonyalizm kavramı tartışmalı bir kavram olarak doğmuştur. Post-Kolonyal dönem ilk olarak Avrupalı devletlerin kolonyal dönemlerinin sona ermesi ve aralarında barış antlaşmaları imzalamalarıyla başlamıştır. Bir başka iddiaya göre ise post-kolonyal dönem İngiliz İmparatorluğu’nun dağılmasıyla ortaya çıkan güç boşluğu ile başlamıştır. Bu İngiliz merkezli bir yaklaşımdır ve İngiltere’nin deneyimlerine odaklanmıştır (Childs & Williams, 1997: 1). Ancak süreç olarak aslında post-kolonyal dönemin başlamasıyla örtüşmektedir. İngiliz kolonilerinin dağılmasıyla eş zamanlı olarak diğer Avrupalı devletler de kolonilerinden çekilmeye başlamışlardır. I. Dünya savaşıdan sonra başlayan bu süreç 1960’lı yıllarda nihayete ermiştir. Fakat kolonilerin dağılımı olmasına rağmen bu dönemi post-kolonyal olarak adlandırmanın doğru olmadığı iddia edilmektedir. Childs ve Williams’a göre özellikle Marksistler veya Marksist yaklaşımla çalışanlar tarafından, hâlâ kolonyal dönemin sona ermediği, sadece güçlü devlet ile kolonileşmiş devlet arasındaki ilişkinin şeklinin değiştii iddia edilmektedir. Batılı devletler kolonilerinden ordularını ve bürokrasilerini çekmiş ancak buralarda hâlâ kültürel, siyasi ve ekonomik olarak doğrudan kontrole sahiptirler (1997: 5). Bununla birlikte Kolonyal ilişkiler karşıt görüş ve duyguların bir arada yaşanmasına neden olmakta, kolonileştiren toplumda anti-emperyalist tepkileri oluşturmaktadır. Egemen güç ile koloni arasındaki

ilişkiler ve kaynaşma yaşanırken aynı zamanda memnuniyetsizlikler ve isyanlar da yaşanabilmektedir (Ashcroft ve ark., 1998: 13).

Kolonyal ülkelerdeki yetişen aydınların varlığı ve tepkileri de post-kolonyalizmi etkileyen ve post-kolonyal dönem ile kolonyal dönemi birbirinden ayıran önemli bir fark olmuştur. Post-kolonyal döneme geçişte ve bu dönem içerisinde yaşanan tepkilerin ve isyanların temelinde ise kolonyal ülkelerde yetişen bu aydın sınıfın varlığı etkili olmuştur. Post-kolonyalizm kavramının şekillenmesinde üçüncü dünya kökenli akademisyenlerin ve entelektüellerin varlığı etkili olmuştur (Ashcroft ve ark., 1998: 13). Post-kolonyalizm kavramı içindeki “post” iki farklı muhtevaya sahiptir. İlk olarak, arkasından gelme manasında zamanı tarif eden bir anlama gelmektedir. İkinci olarak ise, önceki dönemin yerini almak manasında ideolojik bir anlama gelmektedir (Loomba, 1998: 7).

Post-kolonyalizm tarihte sömürgeleştirilmiş toplumların kültürel ve toplumsal yapısı ile ilgilenmektedir. Bu sebeple kronolojik olarak kolonyalizm döneminin sona ermesinin ardından, II. Dünya Savaşı sonrası Batı kolonilerinin bağımsızlıklarını kazanmaları süreci ve sonrasında egemen güç ile bağımsız devletin kurduğu ilişki de post-kolonyalizmin inceleme konusudur (Ashcroft ve ark., 1998: 186). Post-kolonyalizm zaman, mekân ve kolonileştiren ile koloni arasındaki ilişkilerin yapısı üzerinden sorgulanmaktadır. İlk olarak post-kolonyalizm hangi bölgeleri inceler sorusu tartışma konusudur. Örneğin Amerika 1800’lerden sonraki süreçte post-kolonyalizm açısından incelenebilir mi? Post-kolonyalizm incelemeleri ABD’yi bu sürecin dışında tutmaktadır çünkü ABD bağımsızlığını kazanmasının ardından kolonileştiren ile koloni arasındaki genel çerçeveye uygun bir yapıda gelişmemiştir. Zaman içinde ABD emperyal bir güç olmuş ve neo-kolonyalizmin öncüsü haline gelmiştir. Aynı zamanda ABD kurucu halkı Amerika kıtasının yerel halkı değil Avrupa’dan giden göçmenlerdir. Bu durum da diğer kolonilerle ABD’yi birbirinden ayırmaktadır. Bu bağlamda post-kolonyalizmin inceleme alanı üçüncü dünya ülkeleridir ve post-kolonyal ülkeler tabiri daha önce üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan ülkeleri ifade etmektedir (Dirlik, 1994: 329).

Post-kolonyalizme yöneltilen ikinci soru, “kimin kolonyalizminden sonra” sorusudur. Post-kolonyalizmin temel odak noktası İngiliz, Fransız ya da Latin Amerika’daki İspanyol kolonyalizminden sonrası mıdır? Bunların yanında bir de bu çalışmanın tartışma konularından biri olan Rus kolonyalizmi vardır ki, bu da tartışmayı ‘Batısız tarih’ yazımına taşımaktadır. Kolonyalizm çalışmaları açısından bu kaçınılmaz bir durumdur (Childs & Williams, 1997: 9). Ancak Batı merkezli bir kolonyalizm çalışmasını zorlayan şartlar mevcuttur. Örneğin 1800’lerde Batı, yeryüzünün yüzde 35’ine hakimken bu oran kolonileştirme ile birlikte, 1878’de yüzde 67’ye, 1914’te ise yüzde 85’e yükselmiştir (Childs & Williams, 1997: 10). Bundan dolayı kolonyalizmin Batı merkezli çalışılması olağan karşılanabilir. Kimin kolonyalizmi sorusuna verilen cevap, istisnası olmakla birlikte genel anlamda Avrupalı devletlerin kolonyalizmidir. Burada Rus kolonyalizmi ve Sovyet sonrası coğrafya için post-kolonyal kavramlarının kullanılmamış olmasının ve Rusya’nın Asya’ya doğru yayılmasının tarihî sürecinin bu literatür içinde değerlendirilmemiş olmasının iki nedeni vardır. İlk olarak kolonyalizm tarihi, “medeni” Batılı ülkelerin deniz aşırı “medenileşmemiş” toplumlara medeniyet götürmesi olarak Batı merkezli ve işgalleri meşrulaştırıcı bir zeminde yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu söylemin Rusya’nın yayılması için kullanılması Rusları da aynı şekilde işgalleri meşrulaştırıcı bir zemine çekmek anlamına gelecektir. İkincisi ise post-kolonyalizm çalışmalarının başladığı dönemde de Rusya genel olarak literatür dışında tutulmuştur çünkü post-kolonyalizm çalışmaları kolonyalist dönemi yererken anti-kapitalist ve anti-emperyalist bir söylem benimsemiştir. Bu dönemde Sovyetler Birliği’nin siyaseti, sosyalizmin anti-emperyalist söylemi altında post-kolonyal çalışmaların kolonyalizm eleştirilerinden uzak tutulmuştur. Rus Çarlığının sömürgeci ve emperyalist bir devlet olduğu genel olarak kabul edilmekle birlikte SSCB’nin sömürgeci bir devlet olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Rus Çarlığı ve Sovyetler Birliği’nin kolonyalist bir imparatorluk olup olmadığını bir bütün olarak değerlendiren Schorkowitz, Çarlık içindeki idari yapının Avrupalı kolonyalist devletler ile benzerlik gösterdiğini, Sovyetler Birliği’nin de bu mekanizmayı devraldığı iddia etmiştir (2019: 124). Rusya Çarlığının kolonyalist bir imparatorluk olduğuna dair Batılı kolonyalist devletlerle daha güçlü benzerlikler kurulabilmesine rağmen Sovyetler Birliği bu tartışmada farklı bir yere sahiptir. Sovyetler Birliği’nin emperyalizm karşıtlığı ve “halkların özgürlüğü” iddialarıyla kurulan sosyalist bir devlet olması,

SSCB'nin sömürgeci bir devlet olup olmadığı tartışmasının da zeminini teşkil etmektedir. SSCB kolonyalizm ve post-kolonyalizm çalışmaları açısından pek çok tartışmayı ve çelişkiyi içinde barındırmaktadır. SSCB'nin kolonyal bir yapı olup olmadığı, Sovyet sonrası coğrafyanın da post-kolonyal olup olmadığı meselesini doğurmaktadır. SSCB tarif edilirken birbirinden farklı tanımlamalar kullanılmıştır. SSCB için "ulusların devleti", "uluslar imparatorluğu", "refah kolonyalizmi", "sosyalist ebeveyn devlet" ve "otoriter modernist devlet" tabirleri kullanılmıştır. Dave'ye göre, SSCB tarif edilirken kör bir insanın bir fili tarif etmesi gibi herkesin dokunduğu kısmı anlatması durumu ortaya çıkmaktadır (2007: 13). Bu sebeple SSCB'yi tarif etmek yerine kolonyalizm tanımlamaları üzerinden SSCB'yi incelemek daha yerinde olacaktır.

II. KOLONYAL MİRAS: ÇARLIKTAN SOVYETLERE

Kolonyalizm hakkındaki yukarıda yazılan tanımlamalardan yola çıkarak bazı hususların ön plana çıktığı görülecektir. Bolşevikler her ne kadar Çarlığın baskıcı rejimine ve "Rus Milliyetçiliği"ne karşı Sosyalist ve devrimci bir mücadele neticesinde halklara hürriyet vadeden bir siyasi sistem getirmek isteseler de daha Sovyetler Birliği'nin kuruluş aşamasından itibaren Çarlığın kolonyal mirasını devralmak durumunda kalmışlardır. Kolonyalizm, öncelikle bir devletin kendi anayurdu dışındaki bir coğrafyaya çok yönlü olarak yerleşmesi olarak görülmekteydi. SSCB bu bağlamda Rus Çarlığı'nın yerleştiği topraklar üzerinde egemenliğini büyük oranda sürdürmüştür. Rus Çarlığı'nın yıkılmasının hemen sonrasında Finlandiya, Letonya, Litvanya ve Beyaz Rusya bağımsızlıklarını ilan etmiş, onların ardından da Estonya Ukrayna, Polonya, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan gelmiştir (Riasanovsky & Steinberg, 2014: 520–521). Türkistan coğrafyasında ise Ekim Devrimi'nin ardından Taşkent merkezli bir Sovyet hükümeti kurulmuştur. Ancak bu hükümetin Türkistanlı Müslümanların toprak özerkliği taleplerini reddettiğini ilan etmesinin ardından, Dördüncü Türkistan Müslümanları Kongresi'nde Taşkent'teki hükümete karşı, Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer alan Hokand merkezli özerk bir bölgenin kurulduğu ilan edilmiştir (Becker, 2004: 206).

Bolşevikler yönetime gelmeden önce tüm ulusların "kendi kaderini tayin" hakkı olduğunu savunmuşlardır. SSCB'nin kuruluş aşamasında Rus Çarlığı coğrafyasındaki halklara Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı sözü vermiş olması SSCB'nin kolonyal bir devlet olmadığı yönündeki iddialar için bir zemin oluşturmaktadır. Ancak bu sözün SSCB'nin kuruluş aşamasında siyasî bir taktik olması muhtemeldir (Dave, 2007: 14). Kendi kaderini tayin hakkı ilkesi, Bolşevikler açısından sonraki süreçte stratejik bir araç olarak kullanılmasına rağmen fikri zeminde XX. yüzyılın başında bu ilkenin Wilson'un ilkeleri arasında da yer almasının da etkisiyle, küresel bir yankı uyandırmış ve uluslararası hukukun önemli bir konusu haline gelmiştir (Taşdemir & Özer, 2017: 12–13). Kendi kaderini tayin hakkı ilkesi I. Dünya Savaşı'ndan önce Rusya Sosyalist Demokratik İşçi Partisi programı hazırlanırken gündeme getirilmiş ve 1913 yılının Aralık ayından itibaren bu konu üzerine yazılar kaleme alınmıştır. Ancak Lenin bunu bir boşanma hakkı gibi görmekte ve bunun bir gereklilik değil ancak emperyal bir sömürü ile karşılaşıldığında kullanılacak bir hak olduğunu ifade eder. Ulusların kendi kaderini tayin hakkının olduğunu savunmak ile ayrılıkçılığı savunmanın aynı şeyler olmadığını vurgular (Lenin, 1977: 85). Kültürde millî özerklik konusunu milliyetçiliğin en ince ve bundan dolayı en tehlikeli yanı olarak gören Lenin, eğitimin de milliyetlere göre bölünmesinin "küçük burjuva milliyetçilerinin idealleri"ne fayda sağladığını belirtir (1977: 10). Lenin'in kendi kaderini tayin hakkı konusundaki tavrı emperyalist güçlere karşı ezilen halkların haklarının korunması yönünde sosyalizm için kabul edilmesi gereken bir haktır. Bu hakkın reddedilmesi "büyük Rus milliyetçiliğinin oyununa gelinmesine" neden olacaktır (Lenin, 1977: 13). Lenin, Çarlığa karşı mücadelede, Çar yönetimi altındaki diğer halkların da hürriyetini savunmaktadır fakat bu mücadele kendi tabiriyle "burjuva milliyetçileri"nin kültürel özerklik talepleri için değil sosyalizm için olursa hak olarak görülmüştür. Çarlık dönemine kıyasla Sovyetler Birliği kuruluş aşamasında Finlandiya, Estonya, Letonya, Litvanya ve Polonya'yı kaybetmiştir. Buna rağmen Bolşevikler, Çarlığın sınır bölgelerindeki halklara karşı uyguladığı sömürgeci politikayı tekrarlamamaya dikkat etmişlerdir. Bolşevik dönemde yerel diller ve kültürler desteklenmiş, millî ve

etnik kimliklerin gelişmesi için yerel elitlere güvenilmiştir (Riasanovsky & Steinberg, 2014: 523). Bolşevikler Çarlık topraklarının bir arada tutulmasını istemişler ancak bunu “proleter dayanışması” adına istediklerini iddia etmişlerdir (Riasanovsky & Steinberg, 2014: 521). Çünkü Bolşevik devrimiyle birlikte Çarlık topraklarındaki tüm halkların özgürlüğüne kavuşacağını, sosyalist bir idarenin oluşmaması ve toprakların parçalanması durumunda bağımsız olan bölgelerin burjuvazi milliyetçiliğinin ve sömürgeciliğin eline düşeceğini savunmuşlardır.

Bolşeviklerin, ulusların kendi kaderini tayini hakkındaki görüşleri iktidara geldikten sonra farklılık göstermeye başlamıştır. Kısa sürede yayılcı yaklaşımlar öne çıkmaya başlamıştır. Ancak 1920'deki Sovyet Rusya-Polonya Savaşıyla birlikte bu konudaki fikirler önemli bir kırılma yaşamıştır. Sovyet ordusunun Kiev'i almasının ardından, daha batıya ilerleyerek “tüm Avrupa işçilerini özgürleştirme” düşüncesi Polonya'da durmak zorunda kalmıştır. Çünkü Polonyalı işçiler tarafından gelen ordu Sovyet ordusu değil Rus ordusu olarak algılanmıştır (Hosking, 2011: 571-572). Benzer bir algı 1918 yılında Hokand için de yaşanmıştır. Başlarında Mustafa Şokay'ın bulunduğu Müslümanların Merkez Konseyi, Türkistan'ın özerkliğini ilan ettikten sonra Taşkent'teki Bolşevik askerî birlikleri tarafından işgal edilmiş ve Sovyet yönetimi bölge halkının gözünde Rus sömürgeciliğinin bir devamı olarak görülmüştür (Roy, 2009: 97). Çarlığın “medeniyet götürme” söylemi “halkların özgürleştirilmesi” sloganına dönüşmüştür ama uluslara kendi kaderini tayin hakkı ilkesinin uygulanması fiiliyata geçememiştir. Bolşevikler sosyalizmin ve sosyalistlerin olmadığı topraklarda da sosyalist idare sistemi kurmuşlardır. 1917'de Türkistan bölgesinde birkaç istisnai örnek dışında Bolşevik Parti üyesi çok fazla sayıda olmamıştır (Roy, 2009: 87-88). Bu bağlamda kolonyalizmle ilgili ilk görülen özelliklerden biri olan bir devletin kendi anavatanının dışındaki topraklara çok yönlü olarak yerleşmesi ya da işgali SSCB'nin ilk kuruluş yıllarında görülmektedir. 1917 öncesinde tüm halklar için kendi kaderini tayin hakkını duyuran Bolşevikler devlet yönetimine sahip olduktan sonra Türkistan'ın pamuğu ve Kafkasların petrolü olmadan Sovyet Devleti'nin hayatta kalamayacağı yönündeki eleştirilerini dile getirmişlerdir (Hirsch, 2005: 5). Çarlığın değerlerine karşı savaş açarak yönetimi ele geçiren Bolşevikler, Çarlık ile aynı jeopolitik konum, siyasi ve ekonomik şartlar karşısında benzer siyasi tepkileri vermeye başlamışlardır.

Kolonyalizmde görülen bir diğer husus yerli halkın yadsınması ve insani olarak görülmemesidir. Buna bağlı olarak yerli halkın medenileştirilmesi gerektiği düşünülür ve yerli halkların geleneklerine saygı gösterilmeden toplum yeniden biçimlendirilir. Rusların Türkistan'ı işgali ile Batılı devletlerin kolonilerinde kullandıkları söylem de benzerlik göstermektedir. Çarlık da bu benzerliği vurgulayarak Türkistan'ın işgalini Avrupalı devletlerin gözünde meşrulaştırmaya çalışmıştır. 3 Aralık 1864 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov, Çarlığın Türkistan'daki işgaliyle ilgili Avrupa devletlerine gönderdiği mektupta şöyle yazmıştır:

"Rusya'nın Orta Asya'da karşılaştığı durum, hiçbir sosyal organizasyonu olmayan, yarı-vahşi ve göçebe halklar karşısındaki bütün medeni olan devletlerin problemleriyle aynıdır. Bu tip durumlarda daha medeni olan devletler kendi sınırlarını ve menfaatlerini müdafaa etmek zorunda kalmıştır. Hudud bölgesinde huzursuzluğu yaratan gruplar cezalandırıldıktan sonra kuvvetlerimizi geri çekmek mümkün olmamıştır. Verilen ceza çabuk unutulmuş ve geri çekilmemiz bir nevi zayıflık addedilmiştir. Çünkü Asya'lular, görünür ve hissedilir kaba kuvvetin haricinde hiçbir şeye hürmet göstermemişlerdir.

Onun içindir ki, biz, şu iki şıktan birini seçmek durumunda kaldık: Ya verdiğimiz bütün emekler, elde ettiğimiz ticari menfaatler ve sınır boylarında kurduğumuz emniyet tertibatlarını unutup her şeyden vazgeçecektik veya bu vahşi Orta Asya memleketlerinin derinliklerine yürüyecektik. Rusya bu ikinci şıkkı tercih mecburiyetinde kaldı, tıpkı Amerika Birleşik Devletleri'nin Kuzey Amerika'da, İngiltere'nin Hindistan'da, Fransa'nın Cezayir'de ve Hollanda'nın kolonilerinde yaptıkları gibi (Saray, 1995: 82-83).

Rusya Çarlığı Türkistan'daki işgalleri Batılı ülkelerin kolonilerindeki işgallerine benzeterek, kendisinin de Türkistan'daki halkları medenileştirdiğini iddia etmiştir. Sovyetler Birliği için ise her ne kadar Çarlığın yerine tamamen farklı bir sistem oluşturmuş olsa da özellikle Türkistan bölgesindeki “geri kalmışlık” çözülmesi gereken bir sorun, bir miras olarak devralınmıştır. Nitekim Devrimin ilk

yıllarında Türkistan bölgesinin şartlarında hiçbir değişikliğin yaşanmadığı ve Çarlık dönemindeki sömürünün halen devam ettiği yönündeki şikayetler Stalin'e iletilmiştir. Stalin de Türkistan'daki şikâyet edilen durumun onda dokuzunun mevcut şartlardan ve Türkistan'ın geri kalmışlığından kaynaklandığını, eğitim, kültür ve ekonomi alanındaki gelişmelerle bu durumun aşılabileceğini iddia etmiştir (Stalin, 1973: 28). Sosyalist modernizasyon süreci siyasi, ekonomik ve sosyokültürel boyutlarda ilerlemiş, sosyalist "medenileştirme" süreci yaşanmıştır. Bolşevikler her ne kadar Rus olmayan milliyetlere siyasi, ekonomik ve kültürel haklar vadetmiş olsa da onlar için öncelikli amaç Devrimin kazanımlarını korumak ve yeni kurdukları devletin güçlendirilmesi olmuştur. Kültürel özerkliği "burjuvazi milliyetçiliğin" yolunu açacak bir hata olarak gören Bolşevikler, sosyalist devletin çıkarları doğrultusunda, her bölgenin doğal zenginliklerinin en verimli biçimde kullanılması için toprak özerkliğini savunmuşlardır. Bolşevikler, milliyetlerin temel rahatsızlıklarının ana dillerinin kullanılması olduğunu varsayarak, ana dilde eğitim haklarının verilmesiyle Rus olmayan milliyetlerin rahatsızlıklarının ortadan kaldırılacağını düşünmüşlerdir. Bundan dolayı ana dilde eğitim hakkı meselesine öncelik vererek, sosyalist bir formda kültürel ve ekonomik bir modernizasyon süreci oluşturmuşlardır. Bu süreçte milli kültürler, sosyalist devletin çıkarlarıyla çatışmadığı sürece desteklenmiştir. Devrimin ilk yıllarında mücadele edilen "büyük Rus"u önceleyen Ruslaştırma siyaseti, 1930'ların sonuna doğru ciddi bir kırılma yaşamış, ekonomik ve sosyal koşulların da etkisiyle eğitim-kültür politikalarında Ruslaştırma siyasetine yönelik bir kayma yaşanmıştır. Sovyetler Birliği bu modernizasyon sürecinde yerli halkı yadsımdan ziyade kültürel bir ayrıma gitmiştir. Doğulu ve Batılı milletler olarak bir yaklaşım ortaya çıkmıştır. Buradaki Doğulu ve Batılı yaklaşımı coğrafi bir yaklaşımdan ziyade kültürel bir yaklaşım olmuştur. Örneğin Kırım Tatarları Doğulu olarak kabul edilirken, Ermeniler Batılı olarak kabul edilmişlerdir. Doğulu olarak kabul edilen toplumlar kültürel olarak geri kalmış toplumlar olarak görülmüştür (Martin, 2001: 56).

Geri kalmış toplumların ekonomik ve kültürel olarak geliştirilmesi bütün Sovyet devletinin gelişimi ile birlikte değerlendirilmiştir. Burada diğer Kolonyal devletlere veya Çarlık dönemine kıyasla daha bütüncül bir yaklaşım ortaya koyulmuştur. Bu yaklaşımla başlatılan Kültür Devrimi ile ilk olarak sosyalist devlet ile uyum içinde olmayan yönetici ve aydın yerel sınıflar tasfiye edilmiştir ki bu tasfiye süreci genellikle idamlarla sonuçlanmıştır. İkinci olarak geri kalmış toplumların seviyesinin genel seviyeye yetiştirilmesi ve son olarak da ortak bir Sovyet değerler sistemi oluşturulması hedeflenmiştir (Lane, 1975: 177). Bu süreç Sovyet sistemiyle uyum göstermeyenlerin imhasıyla neticelenmiştir. Sovyetler Birliği'nin kültür politikasının Sovyet çatısı altındaki milliyetler için "olumlayıcı" bir etki yarattığını düşünen Martin bile bu dönemdeki uygulamaların "*Affirmative Action Empire*" ilkelerine² tamamen aykırı olduğunu, hatta etnik temizliğin XX. yüzyılın üzücü bir özelliği olduğunu ve Sovyetler Birliği'nin de alışılmadık derecede bir şiddet devleti olduğunu belirtmiştir (2001:311). Sovyetler Birliği'nin sisteminde insani muameleye tabi olmayanlar, Rus olmayanlar değil, ilk önce Bolşevik olmayanlar ya da Bolşevik sisteme itaat etmeyenler, sonrasında ise herhangi bir şekilde Komünist Parti tarafından güvenilir olarak görülmeyenler olmuştur. Güvenilir olarak görülme durumu ise dönemin siyasi şartlarına göre değişkenlik gösterebilmiştir.

III. SOVYET MODERNLEŞMESİ İÇİNDE RUSLAŞTIRMA VE RUSLAŞMA

Kolonyalizmde kolonici devlet tarafından işgal edilen bölge yönetilirken yerel halkın kimliği ve kültürel yapısı işgal edenin çıkarları etrafında yeniden şekillendirilir. Kolonyalizm sürecinde dil ve kültür değişimleri sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bundan dolayı Sovyetler Birliği'nin kolonyalist bir yapı olup olmadığı meselesi incelenirken önemli konulardan biri de Sovyet döneminde yaşanan

² Terry Martin Sovyetler Birliği'nin 1923 – 1939 arası dönemi kapsayan çalışmasında, Sovyetler Birliği'ni *Affirmative Action Empire* olarak adlandırmıştır. Bu adlandırma Türkçeye *Olumlu Etki İmparatorluğu* ya da *Olumlayıcı Etki İmparatorluğu* olarak çevrilebilir. Buradaki *olumlu etki* ile imparatorluk içindeki etnik grupların milli kimlikleri üzerindeki etki kastedilmektedir. Martin'e göre Sovyetler Birliği, Sovyet devletinin bütünlüğü ve çıkarları ile çelişmediği sürece milliyetlerin desteklenmesini benimsemiş ve bu yolla sosyalist devlete karşı milliyetçiliğin de silahsızlandırılması amaçlamıştır. Milliyetlerin desteklenmesi ise dört unsur üzerinden gerçekleşmiştir. Bunlar; milli bölgelerin oluşturulması, milli kültürlerin, milli dillerin ve elitlerin desteklenmesidir (Martin, 2001: 10).

Ruslaşma sürecidir. Sovyetler Birliği içinde Rus olmayan milletlerin ve etnik grupların, kültürel asimilasyon ile Ruslaştırılmaları yönünde, Rus olmayan dillerin ve kültürlerin açıkça yasaklandığı bir siyasetin izlendiğini söylemek tam olarak doğru değildir. Bununla birlikte Sovyetler Birliği döneminde Ruslaşma sürecinin yaşanmadığını söylemek de doğru değildir. Sovyetler Birliği'nin kolonyal bir imparatorluk olup olmadığına dair bir tartışmanın ortaya çıkması da bu çelişkili durumdan kaynaklanmaktadır. Sovyetler Birliği'nde Rus olmayan halkların dillerinin ve kültürlerinin yasaklanması durumu olmadığı gibi aksine yerel kültürlerin ve dillerin desteklendiğı süreçler yaşanmıştır. Ancak buna rağmen Sovyet sonrası coğrafyada özellikle dil açısından Ruslaşmış toplumlar ortaya çıkmıştır. Bu Ruslaşma sürecinde eğitim, ordu, kentleşme ve göçler etkili olmuştur. Özellikle 1930'ların sonuna doğru, Devrimin ilk yıllarında hiç olmayacağı varsayılan ve hoş görülmeven, Ruslaştırma sürecinin başlamasıyla Bolşeviklerin milliyetler siyasetinde bir değişim süreci yaşamaya başlamıştır.

Bolşeviklerin milliyetler siyaseti 1920'lerin ortasına kadar Rus olmayan milliyetlerin desteklenmesi ve ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin yatıştırılması şeklinde devam etmiştir. Bu dönemde Rusların devlet içinde kurumsal olarak güçlenmesi engellenmek istenmiş ve devlet içinde etnik bir çoğalma süreci yaşanmıştır (Martin, 1998: 99–100). Bu dönemde Rus olmayan milliyetlerin kültürlerinin desteklenmesinin yanında bugün Rus milliyetçilerine göre Ruslardan ayrı bir millet olarak görülmeven Ukraynalıların ve Beyaz Rusların bile “Büyük Rus”tan kültürel ve idari olarak ayrışma süreci yaşanmıştır. 1930'lara geldiğimizde ise devlet içindeki eğitim ve kültür politikalarında Ruslaştırma siyasetine doğru bir kayma başlamıştır. Bu kırılmanın en somut örneklerinden biri 1932 yılının sonunda görülmektedir. 28 Ekim 1932'de Pravda gazetesi Kuzey Kafkasya'yı Ukrayna dil ve kültürünü destekleyen *Ukraynalılaştırma* politikasında yeterli çabayı göstermediğı için sert bir şekilde uyarmıştır. 14 Aralık 1932'de bu yaklaşım tam tersine dönmüş ve yayımlanan bir Politbüro kararnameyle Ukrayna ve Kuzey Kafkasya, *Ukraynalılaştırma* politikasına ağırlık verdiğı için tahıl tedarik kotalarını yeteri kadar karşılayamadıkları için suçlanmıştır. Yine bu kararname ile Kuzey Kafkasya'daki Ukraynalı kurumlarının ortadan kaldırıldığı duyurulmuştur. Bir gün sonra ise yeni bir Politbüro kararı ile Rusya'daki tüm Ukraynalı kurumlarının da kapatıldığı ilan edilmiştir (Martin, 1998:105). 1932 yılında yaşanan ve birbiriyle çelişkiler barından bu süreç Sovyetlerin milliyetler siyasetindeki kırılmanın en somut göstergelerinden biri olmuştur. Sonraki yıllarda Rusya'da kapsamlı bir Ruslaşma hareketine geçilmiştir (Martin, 1998: 111). Devrimin ilk yıllarında Sovyet coğrafyasındaki tüm halklara verilen haklar ile tüm dünyada sosyalist bir devrimin önünün açılacağı düşünülürken, 1930'da Dünya devrimi beklentileri azalmış ve “tek ülkede sosyalizm” anlayışı güçlenmiştir. Bu dönemde devrimin öncelikle Sovyetler Birliği'nde güçlendirilmesi yönündeki yaklaşım egemen hale gelmiştir. Böylece Sovyetlerdeki milliyetçi burjuvazi ile mücadele politikasıyla birlikte ülkedeki Ruslaştırma süreci hızlanmıştır (Alpatov, 2016: 116). Ruslaştırma politikasının gelişim süreci kendini öncelikle dil ve eğitim alanında göstermiştir. Sovyet Halkları Komiserliğı ve Bütün Rusya Komünist Partisi'nin Merkez Komitesi, 13 Mart 1938 tarihinde aldığı bir kararla Rusçayı bölgelerin ve özerk cumhuriyetlerin okullarında zorunlu hale getirmiştir. 1938-1939 yıllarında Rusçanın birinci sınıftan itibaren zorunlu olarak öğretilmesi yönünde karar alınmıştır (Alpatov, 2016: 127–128). Bu dönemden sonra dil alanında hızlanan Ruslaştırma süreci, Çarlık dönemi politikalarına dönüldüğü yönündeki eleştirilere neden olmuştur. Sonraki yıllarda da Rusçanın yaygınlaştırılması yönündeki devlet politikası devam etmiştir (Alpatov, 2016: 140–141). 1939'dan sonra Rusça dışındaki dillerde eğitim veren okulların sayısında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Örneğin Özbekistan'da 1939'da Rusça dışındaki dillerde eğitim veren okul sayısı 22 iken 1962 yılına gelindiğinde bu rakam 7'ye düşmüştür (Alpatov, 2016: 165). Buna rağmen Ruslaştırma politikasının ve Ruslaşma sürecinin Sovyet devleti tarafından Rus olmayan halklara karşı sadece asimilasyonist bir amaçla oluşturulduğunu söylemek yeterli olmayacaktır.

1930'lu yıllarda başlayan Ruslaştırma süreci için en önemli kırılma II. Dünya savaşı ile birlikte yaşanmıştır. II. Dünya Savaşı'nda tüm Sovyet Halklarının tek bir ordu olarak savaşıması Sovyet kimliğine ve vatanına olan aidiyeti güçlendiren bir etki yaratmasının yanında dil açısından da devletin Ruslaştırma siyasetini etkilemiştir. Ordu içinde yaşanan iletişim zorluğu savaş yıllarında ve sonrasında ortak bir iletişim dilinin gerekliliğini en sert biçimde ortaya koymuştur. Savaş esnasında farklı etnik

gruplardan gelen insanların ortak bir dili olmaması ve bunun askerlerin birlikte hareket edebilme kabiliyetlerini olumsuz etkilemesi, ortak bir iletişim dilinin tüm Sovyetler için zorunlu olduğunu göstermiştir (Alpatov, 2016: 179). Ordu, savaş sonrası yıllarda da tüm Sovyet halklarının bir araya geldiği ve ortak iletişim dili olarak Rusçanın etkin olarak kullanıldığı bir yer olagelmiştir.

Eğitim ve ordunun yanında kentleşme ve göçler de birbiriyle bağlantılı olarak Ruslaşma sürecini hızlandıran etkenler olmuştur. Ekim devriminin ardından başlayan ve sonraki yıllarda da devam eden göç dalgaları ve sürgünler Sovyetler Birliği'ndeki demografik yapının şekillenmesinde etkili olmuştur. Pavel Polian, Sovyetler Birliği'ndeki göçler ve sürgünleri baskıyla ve baskı olmadan gerçekleşenler olarak ikiye ayırmıştır. Baskıyla gerçekleşen göçler, yani sürgünler ise sosyal, etnik, siyasi temelli sürgünlerin yanında mahkûm sürgünleri (siyasi ve adi suçlular), savaş suçlularının sürgünleri olarak sınıflandırılmıştır. Baskı olmadan gerçekleşen sürgünler ise planlı veya çağrıyla gerçekleşen iskân politikaları ve tahliye gerekçesiyle gerçekleşen göçler olarak sınıflandırılmıştır (Polian, 2004: 44-45). Sovyetler Birliği'nin tarım politikaları kapsamında, yeni tarım arazilerinin açılması ve açılan yeni arazilerin işlenmesi için gerekli nüfusu göç ettirmesi de bu süreçte etkili olmuştur (McCauley, 1976: 28). Büyük oranda 1920-1952 arasında gerçekleşen bu göç ve sürgün dalgaları özellikle Kazakistan ve Orta Asya'daki³ demografik yapıyı etkilemiştir. Sürgünler ve göç politikası sadece ekonomik kalkınma amaçlı gerçekleşmemiştir. Kazakistan 1930'lu yıllarda sayısız kovuşturmalar için bir sürgün yeri haline gelmiş, bu yıllarda çoğu Rus ve Ukraynalı 180 binden fazla kulak Kazakistan'a sürülmüştür. II. Dünya Savaşı dönemi bu nüfus akışını daha da artırmıştır. Savaş öncesinde ve sonrasında 6 milyondan fazla insan Kazakistan'a göç ettirilmiş ya da sürülmüştür (Ubiria, 2016: 208). Yeni tarım arazilerinin açılması ve göç Stalin sonrasında da devam etmiştir. Özellikle Hruşyov döneminde Kazakistan'ın Ukrayna'dan sonra Sovyetler Birliği'nin en büyük tahıl ambarına dönüştürülme siyaseti bu süreci devam ettirmiştir (McCauley, 1976: 78-80). Hruşyov döneminde de Rusya ve Ukrayna'dan iki milyona yakın insan tarım için Kazakistan'a göç ettirilmiştir (Ubiria, 2016: 209). Bu süreç neticesinde Kazakistan örneği, Sovyetler Birliği'nin göç ve sürgün politikalarının en çarpıcı örneği haline gelmiştir. Kazakistan'daki sonradan gelen yerleşimcilerin Kazakistan'daki nüfusa oranı 1938'de yüzde 17,2 iken, 1945'te yüzde 49,7, 1953'te ise yüzde 52,9'a yükselmiştir (Polian, 2004: 186). Göçlerle birlikte şehirlerin nüfus yapısı Ruslaşırken, Kazakların kentleşmesi de Ruslaşma süreçleriyle birlikte eşzamanlı olarak gerçekleşmiştir (Dave, 2007: 57). 1940'lardan itibaren artık Rus tarzı kıyafetlerden sofraya kültürüne kadar uzanan kültürel bir dönüşüm yaşanmıştır (Ubiria, 2016: 215).

Bu süreçte Sovyetler Birliği'nin temel hedefinin doğrudan bir Ruslaştırma politikası olduğunu söylemek doğru değildir ancak ekonomik, siyasi ve kültürel gerekçelerle izlenen politikalar Ruslaşma sürecini kaçınılmaz hale getirmiştir. Bolşeviklerin itiraz ettiği Çarlığın asimilasyonist Ruslaştırma siyaseti aynı hedef, söylem ve araçlarla olmasa da farklı bir güzergahtan benzer sonuca doğru Sovyet yönetimi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Rus olmayan halklar için "zorunlu rıza"ya dayalı bir Ruslaşma sistemi oluşmuştur. Göç ve sürgünlerle Sovyet coğrafyasının büyük bir kısmına Rus nüfus dağıtılmıştır. Öncelerde etnikler arası iletişim dili haline gelen Rusça hızlı bir şekilde eğitimde ve şehir hayatında baskınlığını artırmıştır. Modernleşme, kentleşme ve medenileşme sürecinin bir ön şartı haline gelen Rusça, sosyal ve kültürel alandaki egemenliğini kentlerin gündelik hayatında da sağlamıştır. Böylece Sovyet sistemi içinde var olmak, önce dil açısından devamında ise sosyokültürel olarak Ruslaşma sürecini zorunlu kılmıştır. Her ne kadar sosyalist modernleşme sürecinde yerel halkların katılımı ve rızası sağlanmış olsa da Rus dilli olmamak ve Ruslaşmamak seçeneği de hiç cazip bir güzergâh olmamıştır.

³ Sovyetler Birliği'nin son dönemine kadar Kazakistan, Orta Asya tanımlamasının dışında tutulmuştur.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'nin amaçları, araçları, söylemleri ve ortaya çıkan sonuçlar açısından değerlendirildiğinde kolonyalist bir imparatorluk olup olmadığına ilişkin soru birden fazla cevabı ortaya çıkarmaktadır. Sovyetler Birliği, uygulanan şiddetin ve baskının hiç azımsanmayacak ölçüde olmasına rağmen diğer Batılı kolonyalist devletlerden hedefler, söylemler ve kullanılan araçlar açısından farklıdır. Bu yönüyle bakıldığında Sovyetler Birliği tam anlamıyla kolonyalist bir devlet değildir. Çünkü Sovyetler Birliği çatısı altındaki farklı yerel dillerin ve kültürlerin gelişimi amaçlanmış ve bu amaç doğrultusunda bütün yerel halkların eğitim, kültür ve sanat sahalarında gelişimini sağlayan kurumsallaşma gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte siyasi ve idari yerelleşme hususunda da yerel halklar teşvik edilmiş, yerel idarecilerin ve aydınların yetiştirilmesi sağlanmıştır. Hatta bu yerel aydınların bir kısmı Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında, ulus inşası süreçlerinde millî kimliklerin üzerinde yükseldiği en kalın ve gösterişli sütunlar olmuşlardır. Ancak Devrim'in ilk yıllarında Bolşeviklerin yerel halkların ve kültürlerin gelişmesi yönünde izledikleri, Ruslaştırma karşıtı yaklaşım süreklilik arz eden yekpare bir süreç olmamıştır. Özellikle 1930'lu yılların sonundan itibaren Sovyetler Birliği'nin yaklaşımı, sonu kolonyalizme çıkan bir yola girmiştir. Bolşevikler ilk yıllarda Çarlık baskıcı ve Rus milliyetçisi yaklaşımı ile mücadele etmiş olsa da yeni kurulan sosyalist devletin kazanımlarını ve çıkarlarını korumak amacıyla merkezileşme yoluna gitmişlerdir. Bu süreçte ülkedeki tüm çevre unsurlar ve kültürler büyük Rus çekirdeği etrafında toplanmaya başlamıştır. Çarlık için Rus milliyetçiliği amaçları doğrultusunda gerçekleşen Ruslaştırma, Sovyetler Birliği için sosyalist devletin çıkarları doğrultusunda zorunlu bir Ruslaştırmayı gerekli kılmıştır. Çarlık için birinci sınıf olmak için Rus olmak gerekirken, Sovyetler Birliği için birinci sınıf olmanın yolu işçi sınıfından olmaktan geçiyordu ki, sanayileşmiş bölgelerdeki işçi sınıfının büyük oranda Rus olması, Rusları yine birinci sınıf konumunda tutmuştur.

Sosyal ve kültürel alanda ise Sovyetler Birliği gelişmiş bir sosyalist toplum oluşturmayı hedeflemiştir. Bunun için ise eğitim sisteminin yeniden inşası ve bu inşa için sosyalist aydın sınıf oluşturulmak istenmiştir. Eğitim, dil, edebiyat ve sanat alanında da Rus kültürü öncelikli konumunu korumuştur. Çünkü yerel halkların eğitim seviyesi düşük olduğu gibi pek çok yerel dil de yüksek öğrenim, edebiyat ve bazı teknik alanlarda yeterli gelişmişliğe sahip değildir. Rus dili ve kültürü Çarlık döneminde olduğu gibi devlet içindeki egemenliğini korurken Çarlık döneminde olmadığı kadar yayılmış ve tüm Sovyet coğrafyasında egemen hale gelmiştir. Çarlık baskısı altındaki "halklara özgürlük", "sosyalist modernleşme" söylemleri kolonyalist bir yaklaşım değildir. Yerel kültürlerin geliştirilmesi ve yükselmesi için ekonomik ve insani kaynakların kullanılması ve bunun neticesinde yerel elitlerin ve bürokratik yapının geliştirilmesi, kolonyalist araçlar değildir. Ancak kurulan sistem içinde Ruslaşma ve Ruslaştırma süreçleri kaçınılmaz güzergahlar haline getirilmiş ve sonuçları itibariyle kolonyalist bir yapı ortaya çıkmıştır. Sovyet sonrası coğrafyanın tamamında benzer özellikler görülmemektedir. Avrupa'nın parçası olabilme şansına sahip olan Sovyet ardılı devletler Rus karşıtı bir Sovyetlerden arınma sürecine girmiş olsa da Kafkasya ve Türkistan ülkeleri için böyle bir süreç yaşanmamıştır. Kafkasya ve Türkistan ülkeleri diğer Sovyet ülkelere nazaran daha kolonyal sonrası özellikler barındırmaktadır. Rusya Federasyonu içinde kalan Rus olmayan halklar için ise merkezileşme ve Ruslaşma daha kaçınılmaz bir halde ilerlemiştir. Detaylardaki farklılıklardan, bölgesel etkenlerden ve tarihi süreçteki sapmalardan uzaklaşarak genel bir tanımlama yapılırsa; Sovyetler Birliği hedefleri, söylemleri ve araçları açısından değerlendirildiğinde kolonyalist bir imparatorluktan farklı özellikler sergilemektedir ancak ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle değerlendirildiğinde kolonyalist bir imparatorluktur

KAYNAKÇA

Alpatov, V. M. (2016). *Sovyet ve Sovyet sonrası coğrafyada sosyo-lengüistik sorunlar: 150 dil ve politika (1917-2000)* (İ. Üstüner, Çev.). İstanbul: Gece Kitaplığı.

- Ashcroft, B., Griffiths G., & Tiffin, H. (1998). *Key concepts in post-colonial studies*. London ve New York: Routledge.
- Becker S. (2004). *Russia's protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*. Londra ve New York: Routledge Curzon.
- Childs, P., Williams, & Patrick, R. J. (1997). *An introduction to post-colonial theory*. London: Prentice Hall.
- Dave, B. (2007). *Kazakhstan – Ethnicity, language and power*. Londra: Routledge.
- Dirlik, A. (1994). Post-colonial aura: Third world criticism in the age of global capitalism. *Critical Inquiry*, 20(2).
- Fanon, F. (2004). *The wretched of the Earth* (R. Philcox, Çev.). New York: Grove Press.
- Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*. London ve New York: Routledge.
- Hirsch, F. (2005). *Empire of nations, ethnographic knowledge and the making of the Soviet Union*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Hocaoğlu, D. (2003). Millî devletimizin geleceği. M. Kahramanyol (Ed.). *Cumhuriyetin Kuruluşunun 80. Yıl Dönümü Vesilesiyle 'Millî Devlet ve Türkiye Cumhuriyeti' Panel içinde*. Ankara: Azim Matbacılık.
- Horvath, R. J. (1972). A definition of colonialism. *Current Anthropology*, 13(1), 45–57.
- Hosking, G. (2011). *Rusya ve Ruslar, erken dönemden 21. yüzyıla*. İstanbul: İletişim.
- İlter, T. (2006). Modernizm, postmodernizm, postkolonyalizm: Ben-öteki ilişkileri ve etnosantrizm. *Küresel İletişim Dergisi*, 1(1), 1–14.
- Kiernan, V.G. (2006). Colonialism. W. Outhwaite (Ed.). *The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Lane, D. (1975). Ethnic and class stratification in Soviet Kazakhstan 1917-39. *Comparative Studies in Society and History*, 17(2), 165–189.
- Lenin, V. İ. (1977). *Ulusların kaderlerini tayin hakkı* (M. Ardos, Çev.) (4. Baskı). Ankara: Sol Yayınları.
- Loomba, A. (1998). *Colonialism/Postcolonialism*. Londra: Routledge.
- Martin, T. (2001). *The affirmative action empire, nations and nationalism the Soviet Union, 1923-1939*. Ithaca: Cornell University Press.
- Martin, T. (1998). The Russification of RSFSR. *Chaiers du Monde russe*, 39(1/2), 99–117.
- McCauley, M. (1976). Khrushchev and the development of soviet agriculture, the virgin land programme 1953-1964. London ve Basingstoke: The Macmillian Press.
- Okur, M. A. (2012). *Emperyalizm hegemonya, imparatorluk*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Pavel Polian (2004) *Against their will, the history and geography of forced migrations in the USSR*. Budapeşte ve New York: Central European University Press,
- Riasanovsky, N. V., & Stainberg, M. D. (2014). *Rusya tarihi, başlangıçtan günümüze*. İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Roy, O. (2009). *Yeni Orta Asya ya da ulusların imal edilişi* (M. Moralı, Çev.) (3. Basım). İstanbul: Metis Yayınları.
- Saray, M. (1995). *Atatürk ve Türk dünyası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sartre, J. P. (2001). *Colonialism and post-colonialism* (A. Haddour, S. Brewer, T. McWilliams, Çev.). Londra ve New York: Routledge.
- Schorkowitz, D. (2019). Was Russia a colonial empire?. In Dittmar Schorkowitz, John R. Chavez ve Ingo W. Schröder (Ed.), *Shifting forms of continental colonialism, unfinished struggles and tensions*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Stalin, J. (1973). *Millî mesele* (M. Yavuz, Çev.). İstanbul: Evren Yayınları.
- Ubiria, G. (2016). *Soviet nation-building in Central Asia, the making of the Kazakh and Uzbek nations*. Londra ve New York: Routledge.
- Waltz, N. K. (1979). *Theory of international politics*. Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company.

Etik Beyanı : Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara uyulduğunu yazar beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde ÖHÜİBF Dergisinin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk çalışmanın yazarına aittir.

Ethics Statement : As author, I declare that in all the processes of the article, The Journal ÖHÜİBF acts in accordance with the principles of research and publication ethics. If otherwise determined, we will inform you that all responsibility belong to the author.
